

ETNOLOŠKA KARTOGRAFIJA

BRANKO ĐAKOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

Počeci planskog i znanstveno utemeljenog rada na prikupljanju etnoloških podataka sa svrhom kartografskog prikaza njihove rasprostranjenosti u prostoru i kronološki (dijakronijski i sinkronijski) uređenih zbirki koje bi osvijetlile procese što su oblikovali etnografsku "sliku" nekog područja, datiraju u XIX. stoljeću.

Naime, u Rusiji je sredinom XIX. stoljeća postojala tendencija izrade tematskih mapa kao pomoćnog metodičkog sredstva za analizu "etnoteritorijalnih, etnografskih" problema pri čemu su razlikovane karte koje su se odnosile na prikazivanje etnografskih karakteristika nositelja "materijalne i nematerijalne kulture" u određenim geografskim arealima od onih koje su se odnosile na prostorni raspored etničkih zajednica.¹

Svojevrsni ciljani poticaj utvrđivanju prostornog smještaja i rasprostranjenosti kulturnih obilježja u prostoru, u europskoj etnologiji dolazi od njemačkih autora s kraja XIX. i početka XX. stoljeća, a prije svega u radu W. Mannhardta, dok se pioninom etnološke kartografije smatra W. Pesslerera.²

¹ Prve takve mape (koje bismo lakše okarakterizirali kao demografske) izradio je 1851. godine osnivač Ruskoga geografskog društva P. I. Koepen. U drugoj polovici XIX. stoljeća doprinos etnografske kartografije dolazi iz Poljske od Oskara Kolberga.

² Mannhardt, Wilhelm (1904-1905): *Wald – und Feldkulte; Band I, Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme, 1875; Band II, Antike Wald – Feldkulte aus nordeuropäischer Überlieferung erläutert, 1877.*

Pessler, Wilhelm: *Plattd deutscher Wortatlas von Nordwestdeutschland, 1928. i Volkstumsatlas von Niedersachsen, 1933-1939.*

Ideja o etnološkoj kartografiji kao osobito važnom dijelu znanstvenog rada, u Europi je zaživjela između dva svjetska rata. Kao rezultat takvih istraživanja pojavljuje se više karata i regionalnih atlasa poslije 1930. godine, a kao prvi etnološki atlas, u užem smislu, u tri sveska izlazi *Atlas kultury ludowej w Polsce* K. Moszyńskoga sa suradnicima J. Klimaszewskom i M. Bytnarównom.

To je vrijeme intenzivnog rada na prikupljanju podataka i pripremi etnoloških atlasa većine zemalja srednje i zapadne Europe, Pribaltika i Skandinavije. Osnivanjem Internacionalne komisije za atlase (SIAC) 1953. godine, institucionalno se koordiniraju radovi na pripremi Etnološkog atlasa Evrope (i susjednih zemalja), a od sredine pedesetih godina prošloga stoljeća počeli su izlaziti etnološki atlasi u većini europskih zemalja.

Čini se kako je za južnoslavenske prostore, kod kartografski orijentiranog pristupa u metodologiji etnoloških istraživanja, bio presudan utjecaj Moszyńskoga na M. Gavazzija koji je već sredinom tridesetih godina organizirao prikupljanje podataka izradom manjih *kvestionara-upitnica* za terenski rad. Najbližega, a dugo godina i jedinog suradnika Gavazzi nalazi u B. Brataniću koji se profilira kao eminentan znanstvenik i postaje jedan od najistaknutijih zagovornika etnološke kartografije u međunarodnim okvirima.³

Bratanić je svojim teorijskim opservacijama i praktičnim radom te djelovanjem u Hrvatskom etnološkom društvu, a u okviru Saveza etnoloških društava Jugoslavije (EDJ), oformio mrežu suradnika za pripremu Etnološkog atlasa Jugoslavije (EAJ).

Polazeći od premisa kako je (historijska) etnologija humanistička, induktivna, empirijska i komparativna znanost Bratanić smatra da je kartografska obrada "etnološkog materijala" važno pomoćno metodičko sredstvo, a atlas istraživački instrument, *poluprodukt* koji uz činjenice i izvore donosi i postavlja pitanja pri čemu se ne prejudiciraju zaključci.

³ Branimir Bratanić svoj "ulazak" u problematiku etnološke kartografije najavljuje prvim dijelom doktorske disertacije *Oraće sprave u Hrvata: oblici, nazivlje, raširenje* (Zagreb, 1939), a kasnije i drugim radovima (Uz problem doseljenja južnih Slavena, u: *Zbornik radova Sveučilišta u Zagrebu*, Filozofski fakultet, Zagreb 1951; Nešto o starosti pluga kod Slavena, u: *Zbornik radova Sveučilišta u Zagrebu*, Filozofski fakultet, Zagreb, 1954; *Bericht über die volkskundliche Kartographie in Jugoslawien*, Linz, 1959; Etnološki atlas Jugoslavije, *Etnološki pregled* 7, Beograd, 1959; *Poimanje rada na etnološkom atlasu Evrope i susjednih zemalja* (rukopis); *Ethnologische Kartographie und Slawischen Völker*, *Ethnologia Slavica* 8-9, Bratislava, 1977.

Istovremeno je u seminarima educirao više naraštaja studenata etnologije kako bi ih osposobio za primjenu kartografske tehnike u smislu znanstvene iskoristivosti činjenice kako su *kulturne pojave na različit i značajan način raspoređene u prostoru, čime se stvaraju velike mogućnosti interpretacije (u prvom redu historijske) koja će zacijelo moći pokazati sadašnji ili nekadašnji opstanak kulturnih ili etničkih grupa... a, interpretacija međusobnih odnošaja takvih grupacija omogućit će otkrivanje latentne dinamike, koja je uključena u svakoj kartografskoj slici, ma kako se ona činila na prvi pogled statična* (Bratanić 1959:11).

Dobro upućen u problematiku izrade etnoloških atlasa i aktivan sudionik stručnih i znanstvenih internacionalnih udruženja, a uviđajući značajnu dokumentacijsku, metodičku, praktičnu i organizacijsku vrijednost etnološke kartografije, Bratanić je početkom šezdesetih godina osmislio pilot projekt prikupljanja i obrade građe za pet izabranih tema iz oko 1600 lokaliteta s područja bivše Jugoslavije. To je rezultiralo i izradom više *pokusnih* analitičkih karata (npr. ophodi s maskama, godišnje vatre, oblici jarma, vršenje i oruđa za mlaćenje, seosko vijeće).

Zagovarajući planski i seriozan pristup koji će davati pravu perspektivu cijelome radu, ali biti i dovoljno elastičan za eventualne potrebne izmjene, inzistirao je na tri vrste izvora: etnološko-etnografska literatura, muzeji i arhivi, a prije svega terensko snimanje. Davao je prednost kombiniranju dvaju načina prikupljanja terenskih podataka (Bratanić, rukopis).

Prvi je od njih sistem koordiniranja rada lokalnih nestručnih korespondenata uz odgovarajuće *upitnice*, a drugi, sistem etnološki obrazovanih istraživača (eksploratora), također uz pripremljeni kvestionar. U tom je smislu za područje bivše Jugoslavije (*zbog mnogih kulturnih granica i provincija, etničkih grupa i brojnih migracija*) predlagao karte u mjerilu 1:1.000.000 i 1: 2.000.000 s minimalno jednom točkom (lokalitetom) na 100 km², a optimalno 2-4 točke na 100 km². Slijedom toga, od 1963. do 1967. godine urađene su 4 *upitnice* s pripremljenim pitanjima za 157 tema i unosom osnovnih podataka o nazivima mjesta, vjerskoj, etničkoj i narodnosnoj strukturi stanovništva, starosnoj dobi kazivača i vremenu istraživanja, s perspektivom prikupljanja građe iz cca. 6000 lokaliteta. Unošenje podataka i izrada karata predviđena je unosom simbola za tretirane pojave prema određenoj signaturi za svako mjesto iz kojega podatak potječe.

Osnovna je djelatnost organizirana pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu osnivanjem *Centra za pripremu etnološkog atlasa Jugoslavije* 1961. godine, koji je od 1984. do konca 1999. godine s više ili manje financijskih, organizacijskih, "produksijskih" i drugih problema funkcionirao kao Centar za etnološku kartografiju na istom fakultetu u suradnji s Odsjekom za etnologiju.⁴

Bogata, izuzetno vrijedna i unikatna građa, prikupljena i katalogizirana u proteklom periodu, zadržana je na *Odsjeku* gdje se kontinuirano nastavlja njezina obrada, ovaj put pri Katedri za etnološke metode i kartografiju osnovanoj 2000. godine.

U operacionalizaciji, tijekom koje su se uočavali problemi i propusti, provedene su moguće korekcije oko broja istraživačkih točaka, a zbog objektivnih organizacijskih teškoća do početka devedesetih godina prošloga stoljeća evidentirano je oko 3100 ispunjenih *upitnica* što približno korespondira s isto toliko lokaliteta.

No, svakako treba imati u vidu i znatne probleme na koje se nailazi u obradi građe te pripremi i izradi karata. Prije svega to su gotovo nikakvi pomaci u smještaju (arhiviranju) u kartotečnim ormarićima. Budući da se radi o rukopisnoj građi, tijekom upotrebe u dužem vremenskom periodu gotovo je nemoguće izbjeći neka mehanička oštećenja. Zapravo, rješenje

⁴ Uz seminarski rad sa studentima u izradi tipologija, kartograma i analitičkih karata, pa i seminarskih i diplomskih radova zaposlenici su obrađivali i pojedine teme ili manje tematske cjeline te publicirali radove u stručnim i znanstvenim časopisima. S "osloncem" na kartografiju izrađeno je i više magisterija pa i doktorskih disertacija, a 1989. godine u Zagrebu je tiskan prvi svezak *Etnološkog atlasa Jugoslavije* s radovima zaposlenika Centra i Odsjeka. Djelatnici Odsjeka i pripadajuće Katedre iniciraju suradnju i s kolegama iz drugih institucija iz zemlje i inozemstva. Primjerice, uspostavljeni su dobri kontakti s Etnografskim muzejom i Oddelkom za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Ljubljani, te Institutom za Slovensku etnologiju ZRC SAZU također u Ljubljani, zatim s Ústov etnologie Slovenská akademija vied Klemensova iz Bratislave (kolega Mojmir Benža) i Institutom za slavistiku Ruske akademije nauka (Etnografičeskaja geografija JS – kolegica Ana Plotnikova), a odnedavno i s Institutom za etnologiju i antropologiju Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta Sv. Kiril i Metodij u Skopju (kolegica Svetleva i kolege Risteovski i Malinov). Očekujemo i početak suradnje u okviru projekta International Ethnography Network Group (voditelj Gábor Barna) pri SIEF-u (Société Internationale d' Ethnologie et de Folklore).

toga problema uočeno je već dosta davno, još u vrijeme kada su se i na Fakultetu stekle mogućnosti da se podaci pohrane i sačuvaju u informatičkom sustavu primjenom suvremenih računalnih tehnika i tehnologija. Ali, to je istovremeno povezano i s ograničenim kadrovskim, organizacijskim i financijskim potencijalima i okolnostima.

U jednoj, uvjetno rečeno, eksperimentalnoj fazi, izrađeno je nekoliko manjih baza podataka prilagođenih za tematska istraživanja što je u praksi potvrdilo ispravnost namjere da se pristupi ukupnoj računalnoj obradi slijedeći dostupna i adekvatna rješenja u oblasti informatizacije.⁵

Danas se već čini posve jasnim da treba prihvatiti nove mogućnosti i opcije kako bi se unaprijedio sveukupni rad na *atlasu*. U tijeku je artikulacija postupaka kojima bi se realizirala potpuna digitalizacija građe i njezine kartografske prezentacije.

Složio bih se s Bratanićevom konstatacijom da je posao *zaista ogroman, kompliciran i skup i prerasta mogućnosti jedne generacije...* i mislim da su inventivnost i ustrajnost ključ cijelog procesa u kome se srž etnološke kartografije sagledava kao mogućnost dolaska do relevantnih zaključaka iz različitog i karakterističnog rasporeda kulturnih fenomena u prostoru. Uočavanjem i razumijevanjem prirode takvih činjenica otvara se prostor za njihovu znanstvenu interpretaciju.

Time se postiže i ona razina egzaktnosti u kojoj je vjerodostojnost činjenica suprotstavljena pseudo (re)konstrukcijskim i u pravilu prilagođenih, prigodnih i revizionističkih interpretacija i tumačenja različitih segmenata kulturne baštine "opterećene" različitim mitologemima i legendama o vlastitoj "boljoj prošlosti".

Jer, kako je to već Bratanić rekao... *sličnosti i razlike između kulturnih i etničkih grupa, koje se nužno i nesumnjivo utvrđuju u etnološkom atlasu,*

⁵ Nedugo poslije pojave prvih IBM kompjutora na Fakultetu, sredinom sedamdesetih godina prošloga stoljeća, pokušavajući savladati osnove "umjetnih jezika" i tehniku bušenih kartica poslije konsultacija s prof. Bratanićem 1981/82. god. predlagao sam prilagodbu kartografskih činjenica i podataka za moguću računalnu obradu. Tom prilikom prof. Bratanić je davao načelnu podršku pri čemu je izražavao određenu skepsu, prije bih rekao rezerve i ograde, što se tiče eventualne nekritičke primjene statističkih metoda u pojedinim fazama obrade podataka i osmišljavanju "etnoarealnih tipologija". No, uz pomoć informatičara, početkom devedesetih uspio sam realizirati prvu računalnu bazu podataka i ispis etnoloških karata.

specifičnosti nekoga naroda i zajedničke crte s drugim narodima, koje na taj način (užom ili širom komparacijom) postaju očigledne, mogu pomoći, da dobijemo jasniju i ispravniju sliku o vezama, koje vežu narode i kulture, da spoznamo mjesto, koje zauzima naš vlastiti narod uz druge narode, i da se otresemo, inače psihološki razumljivog etnocentrizma, koji je u životu među narodima isto tako opasan kao što je i rasizam (Bratanić 1959:12).

I na kraju, skoro da bi se moglo reći da su desetljećima uloženog truda brojni zagovornici začetaka etnološke kartografije i europskog atlasa bili vizionari i "tihi" kreatori projekta integrirane europske znanstvene zajednice, te multikulturalne, multinacionalne, multietničke, multikonfesionalne Europe, s (na deklarativno afirmativnoj razini) priznavanjem, uvažavanjem i razumijevanjem sličnosti, razlika i specifičnosti, a povezane zajedničkim političko-ekonomskim interesima i ciljevima.⁶

LITERATURA:

BRATANIĆ, Branimir (1959): Etnološki atlas Jugoslavije. *Etnološki pregled* 7:9-18, Beograd.

⁶ Pored spomenutog K. Moszyńskoga tu su svakako i P. Geiger, R. Weiss, J. Gaiek, E. Burgstaller, S. Erixon, M. Zender, J. Barabás, J. Dias, K. Vilkuina i mnogi drugi suradnici i sljedbenici. S nekima je od njih sredinom šezdesetih godina Bratanić pokrenuo i časopis *Ethnologia Europaea*.